

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ**

Колективна монографія

Тернопіль 2025

УДК 364-78:37.013.42

Т 33

Автори:

Розділ 1. Галина ЛЕЩУК – 1.1; Наталія ОЛЕКСЮК, Ірина ГЕЛЕЦЬКА – 1.2; Галина ОЛІЙНИК – 1.3.

Розділ 2. Людмила ПЕТРИШИН, Вікторія СТЕПАНЕНКО – 2.1; Світлана КАЛАУР, Жанна КИСЛЮК – 2.2; Ольга СОРОКА, Андрій УШАКОВ – 2.3.

Рецензенти:

Ренате ВАЙНОЛА – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

Лілія МЕЛЬНИК – доктор економічних наук, професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя;

Володимир КРАВЕЦЬ – доктор педагогічних наук, професор, в.о. ректора Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(протокол № 8 від 25 березня 2025 р.)*

Тенденції розвитку соціальної роботи та соціальної освіти в умовах суспільних викликів: колективна монографія / Колектив авторів; за ред. О. Сороки, Г. Лещук. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2025. 215 с.

Т33

ISBN 978-617-8060-92-3

Колективна монографія присвячена аналізу сучасних викликів, що постають перед системою соціальної роботи та освіти в умовах глобальних і національних трансформацій. Автори досліджують вплив політичних та соціокультурних змін та криз на розвиток професійної підготовки фахівців соціальної сфери, розглядають інноваційні методи та підходи у наданні соціальних послуг, а також окреслюють перспективи інтеграції міжнародного досвіду у вітчизняну практику. Особливу увагу приділено викликам, спричиненим воєнними діями, міграційними процесами, цифровізацією та змінами у державній соціальній політиці.

Наукове видання розраховане на фахівців, науковців, студентів та всіх, хто цікавиться даною тематикою.

УДК 364-78:37.013.42

Зміст

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ	4
1.1. Соціальна робота в часи криз та надзвичайних ситуацій.....	4
1.2.Зміст професійної діяльності фахівця із соціальної роботи щодо покращення якості життя вразливих груп населення у територіальній громаді	42
1.3.Профілактика міжособистісних конфліктів у підлітковому середовищі.....	81
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	117
2.1. Синергетичний підхід у підготовці соціальних працівників до інноваційної діяльності в умовах глобальних викликів	117
2.2. The basics of forming social maturity in medical college students	146
2.3. Tolerance as a component of effective professional communication of future social workers.....	179
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	213

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

В умовах відкритої російської агресії в Україні об'єктом особливої уваги соціальних служб стають вразливі категорії населення – особи та сім'ї які потребують сторонніх соціальних підтримки, допомоги й захисту.

Військові дії, спричинені ними смерті й руйнування, постійний ризик для життя, економічна нестабільність, інші негативні фактори перетворюють умови життя багатьох людей на важкі (Андрусин, 2022³⁹). Як наслідок, вони опиняються у складних життєвих обставинах (далі – СЖО), тобто в умовах, з якими не можуть впоратись самостійно. Саме тому, поряд із захистом цілісності нашої держави та життя її громадян, не менш важливим завданням сьогодні є соціальна робота з населенням, розробка й впровадження соціальних програм для його найбільш вразливої частини, а саме для тих, хто: тимчасово або цілком втратили можливості для нормальної самостійної життєдіяльності й потребують допомоги у задоволенні навіть первинних потреб (осіб, які мають важкі чи невиліковні захворювання; осіб, які потребують постійної сторонньої допомоги внаслідок віку (літніх людей, малолітніх дітей) чи функційних обмежень); внаслідок СЖО перебувають в стані дезадаптації, проте не втратили повністю можливості відновлення за певних умов життєдіяльності (соціально дезадаптованих; постраждалих від війни, природних, соціальних, техногенних катастроф; безпритульних; постраждалих від насилля, експлуатації, торгівлі людьми; для дітей, які залишилися без опіки/піклування дорослих); мають обмежені ресурси для нормальної життєдіяльності, хоча не перебувають в стані соціальної

---

³⁹ Андрусин Н. (2022). Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. Випуск №37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1216/1171>

дезадаптації (неповних та багатодітних сімей, вимушено переміщених осіб (далі – ВПО), мігрантів, людей з особливими потребами та ін.) (Плітін, 2024, с.140⁴⁰).

Реформа децентралізації влади зумовила делегування повноважень щодо налагодження життєдіяльності соціально вразливих груп, а відтак – створення системи соціальних служб, які б організовували та надавали цим людям соціальні послуги з підвищення якості їх життя, що є критерієм й необхідною умовою розвитку будь якого цивілізованого суспільства, територіальним громадам (Слозанська, 2016, с.113⁴¹). Відрадно, що все частіше система соціальної роботи в територіальних громадах у цілому та робота з соціально вразливими групами зокрема потрапляють у поле зору науковців і законотворців. Проте, незважаючи на значну зацікавленість держави, органів влади, вчених, фахівців соціальної сфери та самих громадян у розробці механізмів виявлення, попередження й подолання проблем соціально вразливих груп, маємо констатувати, що в умовах російсько-української війни, у зв'язку із значним розмаїттям викликів, які постають перед фахівцями, зміст соціальної роботи з означеною категорією осіб залишається малодослідженим і не розробленим (Олексюк, 2019, с.63⁴²). Саме актуальність проблеми покращення якості життя соціально вразливих груп та відсутність відповідних комплексних наукових і практичних розробок, зумовили нашу зацікавленість й сприяли вибору предмету дослідження.

---

⁴⁰ Плітін, Д., Ординович, В. (2024). Використання інформаційних технологій у соціальній роботі з вразливими категоріями осіб/сімей. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 139–145, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.20>

⁴¹ Слозанська Г. І., Горішна Н. М. Діяльність фахівця із соціальної роботи з надання соціальних послуг населенню у територіальній громаді. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2016. № 12. 113–118.

⁴² Олексюк Н. (2019). Соціальна підтримка батьків дітей з особливими потребами як актуальна проблема. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: збірник наукових праць Том 2. Випуск 2 (10)*. Мукачево: Вид-во МДУ. 63–66.

Міжнародним науковим співтовариством якість життя визнано однією з головних характеристик рівня розвитку соціальних спільнот та держав. Вчені в різних галузях наук трактують поняття «якість життя» по різному. Проте, узагальнене визначення якості життя трактує її як категорію, що відображає міру задоволення базових матеріальних і культурних потреб індивіда/групи/суспільства (якість харчування, житла, одягу, охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування, дозвілля, навколишнього середовища, ступінь задоволення потреб у знаннях, змістовному спілкуванні, творчій праці, рівень стресових станів та ін.) (Столярик, 2022, с.143⁴³). Поняття «якість життя» часто використовується для оцінки та вимірювання рівнів: здоров'я, комфорту, задоволення та загального благополуччя людей або співвідношення цих аспектів в контексті певного індивіда, групи чи громади. За даними Міністерства соціальної політики якість життя населення України сьогодні є низькою у порівнянні з якістю життя громадян економічно розвинених країн Європейського союзу (Міністерство, 2023⁴⁴). Саме тому ідея покращення якості життя наших співвітчизників, особливо в умовах російської агресії, стає все більш актуальною.

У процесі дослідження нами виявлено, що категорія «якість життя» є складною і включає багато елементів, як от:

– здоров'я:

а) фізичне (враховується схильність індивіда до хвороб, наявність у нього хронічних захворювань, рівень його фізичного розвитку та фізичної підготовки, рівень функціональної підготовки до виконання фізичних навантажень, здатність до мобілізації адаптаційних резервів організму тощо);

б) психічне (аналізується здатність правильно оцінювати й сприймати власні почуття та відчуття, свідомо керувати своїм емоційним станом (рівень

---

⁴³ Столярик, О., Семигіна, Т. (2022). Орієнтація на оптимізм та щастя: психологічні основи розвитку сильних сторін клієнтів соціальної роботи. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2(9), 143–157. URL: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(9\).2022.267333](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(9).2022.267333)

⁴⁴ Міністерство соціальної політики. Інформація про ВПО. (2024). URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>

розвитку емоційного інтелекту), якість мислення, розвиток уваги та пам'яті, ступінь емоційної стійкості, розвиток вольових якостей тощо);

в) духовне/моральне (оцінюється адекватність сприйняття соціальної реальності; наявність інтересу до навколишнього світу; адаптація до фізичної та суспільної сфер; спрямованість на суспільно корисну працю; альтруїзм; емпатія (розуміння психічних станів, відносин, почуттів іншої особи у формі співпереживання); відповідальність перед собою та іншими; демократизм у поведінці та ін. (Олексюк, 2002, с.198⁴⁵);

г) професійне (вивчається ставлення до праці, працездатність, витривалість, налаштованість на командну роботу та ін.);

д) соціальне (враховується рівень сприйняття розмаїття національної, європейської та світової культур, активне неприйняття звичок, які суперечать здоровому способу життя, доброзичливість, гуманізм, толерантність тощо) (Олексюк, 2002, с.199⁴⁶).

Маємо зазначити, що сучасні вчені та практики часто об'єднують психічне, духовне/моральне та соціальне здоров'я, у ментальне здоров'я – стан щастя, психічного добробуту, який дозволяє людині справлятися зі стресом, реалізовувати здібності, успішно навчатися та продуктивно працювати, робити посильний внесок у життя своєї громади (Лібанова, 2013, с.347);

– економічне благополуччя (оцінюється рівень доходів, зайнятість, ступінь фінансової безпеки, доступність матеріальних благ);

– соціальні відносини (вивчається взаємодія індивіда з родиною, друзями, сусідами, співробітниками; соціальна підтримка та взаємодопомога);

---

⁴⁵ Олексюк, Н. (2002). Педагогіка гуманізму в творчості В. О. Сухомлинського. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка*. №5. 197–201.

⁴⁶ Там само. 197–201.

⁴⁷ Лібанова, Е. (2013). Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор та ін. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. 50 с.

- освіта (враховуються можливості для розвитку, саморозвитку особистості та отримання якісної освіти);
- відпочинок (аналізується доступність розваг, спортивних подій, культурних заходів та інших форм відпочинку);
- середовище (вивчається рівень забруднення повітря та води, якість навколишнього середовища, включаючи якість інфраструктури тощо);
- житлові умови (береться до уваги доступність та якість житла, організація побуту);
- безпека (досліджується рівень протидії злочинності та безпековим загрозам) (Семигіна, 2019, с.85–86⁴⁸).

Для полегшення сприйняття категорії «якість життя» як складного поняття, що відображає усі сторони життя індивіда комплексно, вважаємо за доцільне виділені науковцями складові об'єднати в три елементи цієї категорії – фізичний (здоров'я); економічний (економічне благополуччя, житлові умови, середовище) та соціальний (соціальні відносини; освіта; розваги й культурні можливості; безпека).

Одним із ключових питань для більшості сучасних дослідників якості життя став пошук чинників, які детермінують задоволення життям, відчуття щастя та благополуччя. Об'єктивістська позиція щодо вивчення чинників/факторів/умов, які впливають на якість життя, розглядає питання не про те, чи щаслива людина, а про те, чому вона щаслива (Данильченко, 2014, с.167⁴⁹). Отож, вченими виділено й обгрунтовано ряд факторів, що впливають на якість життя індивіда, а саме:

---

⁴⁸ Семигіна, Т. В., & Столярик, О. Ю. (2019). Якість життя сімей, які виховують дітей з аутизмом: концепція та чинники. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, (18), 84–89.

⁴⁹ Данильченко Т. В. (2014). Об'єктивні фактори суб'єктивного благополуччя. *Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Том 13. 165-176.

✓ фізичне здоров'я, що є основою для ефективного функціонування людини; воно передбачає здорову харчову поведінку, систематичну фізичну активність та здійснення профілактичних заходів для збереження життєдіяльності;

✓ емоційне благополуччя, що є основою психологічного благополуччя та передбачає здатність контролювати свої емоції, керувати стресом й розвивати емоційну сферу; наявність таких позитивних емоцій, як радість і вдячність, сприяє підвищенню якості життя;

✓ соціальні взаємини з родиною, друзями та громадою впливає на наше самопочуття і задоволення життям; спілкування з рідними й близькими допомагає нам відчувати підтримку та налагоджує позитивне ставлення до життя;

✓ розвиток особистості та її самовдосконалення сприяють підвищенню якості життя, оскільки набуття нових знань, формування умінь, навичок, досягнення поставлених цілей зумовлюють задоволення й усвідомлення самореалізації (Якість, 2012, с.79–80⁵⁰).

Таким чином, дотримуючись здорового способу життя, підтримуючи позитивний емоційний стан, налагоджуючи тісну соціальну взаємодію та розвиваючи себе, індивід стає ближчим до досягнення щастя, благополуччя, гармонії та сприймає власне життя як більш якісне (Людський, 2012, с.11⁵¹).

Погоджуємось із прихильниками такої позиції щодо впливу означених факторів на якість життя індивіда. Попри це, хочемо розширити наведений вище перелік, оскільки фізичне здоров'я, емоційне благополуччя, взаємини з рідними та близькими, а також самовдосконалення і розвиток особистості торкаються особливостей та способу організації життя окремого індивіда і ми

---

⁵⁰ Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика (2012). / за ред. В. Г. Ниикифоренка. Монографія / МОНМС України. Одеський нац. економічний ун-т. Одеса. 316 с.

⁵¹ Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.

можемо віднести їх до суб'єктивних факторів впливу (тих, які пов'язані з особистим впливом/діями людей). Але є ще і цілий ряд об'єктивних факторів, які існують поза волею/свідомістю особистості та можуть впливати на якість життя її самої, інших людей/груп та суспільства у цілому (Савич, 2020⁵²).

До об'єктивних факторів впливу на якість життя відносимо: мега- (події планетарного масштабу, ті, що мають загальносуспільне значення, наприклад, війни, епідемії, світові рухи й тенденції та ін.), макро- (політичний, економічний, суспільний уклад держави, її турбота про громадян та ін.), мезо- (умови життєдіяльності людей в межах регіону, його трудовий, освітній, культурний потенціал та ін.) та мікрофактори (найближче оточення особи, громада, рівні комунікації й взаємодії та ін.).

Нам імпонує позиція науковців, які в межах означених об'єктивних і суб'єктивних факторів виділяють ще й рівні їх впливу. Наприклад, об'єктивний мегафактор «війна» на макрорівні впливає на демографічну ситуацію більшості країн Європи, Канади та Америки у зв'язку з напливом до них величезної кількості біженців з України, Ізраїлю, Сирії, Ірану та інших країн, де сьогодні відбуваються воєнні дії. Причому, це лише одна сторона впливу, оскільки, окрім демографічних змін, країни, які надають прихисток біженцям, відчувають у зв'язку з цим значні зміни в економічному, суспільному, культурному житті та інших сферах, відповідно. На мікрорівні об'єктивний мегафактор «війна» впливає в першу чергу на демографічний ресурс тих країн, які воюють. Цей вплив, окрім відтоку значної частини населення в імміграцію, відбувається й за рахунок внутрішнього вимушеного переміщення осіб, а також загиблих, поранених, полонених і тих, хто пропав безвісті (Данильченко, 2014, с.167⁵³).

---

⁵² Савич В. О. (2020). Єдність об'єктивного і суб'єктивного у політичній науці. *Регіональні студії*. № 20. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.29>

⁵³ Данильченко Т. В. (2014). *Об'єктивні фактори суб'єктивного благополуччя. Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Том 13. 165-176.

Вважаємо, що знання об'єктивних і суб'єктивних факторів, розуміння специфіки їх впливу на якість життя індивіда/групи/суспільства є важливою умовою попередження та вирішення низки проблем, які можуть у них виникати, а, отже, запорукою ефективності соціальної роботи (у тому числі з вразливими категоріями населення) в умовах територіальної громади.

Для оцінки якості життя на предмет відповідності співставляються основні параметри та умови життєдіяльності людини з її власними життєвими потребами й уявленнями про гідне життя, а також прийнятими за основу порівняння параметрами і характеристиками життя середньостатистичної людини (Сопко, 2014, с.173⁵⁴). Оскільки важливою умовою належної оцінки якості життя є здатність людини до адекватного сприйняття дійсності, сформованість моральних якостей/чеснот, сповідання етичних принципів та володіння відповідними методиками, маємо враховувати, що суб'єктивне сприйняття різноманітних компонентів якості життя окремими людьми може дуже різнитися. Так, певні умови гідного життя, важливі для одного індивіда, можуть виявитися малозначущими для іншого. Через це дуже важливо визначити, вибрати і розмежувати критерії/показники якості життя для її адекватної оцінки. Наразі науковцями розроблено кілька методик, окремі з яких містять від 7-ми до 150-160-ти композитних індикаторів для оцінки якості життя (Іванова, 2018, с.94⁵⁵).

Процедура оцінювання якості життя складається з низки етапів: вибір критеріїв, показників якості життя, їх обґрунтування, власне оцінка показників якості життя (Якість, 2012, с.83⁵⁶). Критерії якості життя вчені об'єднали у дві групи:

---

⁵⁴ Сопко Р. І. (2014). Типологія потреб клієнтів у соціальній роботі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород: Говерла. Вип. 31. 172–174.

⁵⁵ Іванова І. *Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг)*. К.: Університет «Україна», 2018. 302 с.

⁵⁶ Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика / за ред. В.Г. Ниикифоренка. Монографія / МОНМС України. Одеський нац. економічний ун-т. Одеса, 2012. 316 с.

1) загальні критерії (ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях; є специфічними для окремих територій, країн, регіонів, соціальних груп, оскільки зумовлені поширеними у них особливими традиціями, способами господарювання, менталітетом; формуються в суспільстві протягом тривалого часу тощо);

2) конкретні критерії (результати статистичних обстежень; еталонні значення визначених показників якості життя, наприклад, нормативно або законодавчо визначені норми споживання тощо) (Лібанова, 2013, с. 44⁵⁷).

Оскільки наше дослідження є узагальненим і стосується якості життя представників різних вікових груп, зазначимо, що в різні періоди життя люди надають більшого або меншого значення різним складовим його якості. Так, підлітки визначатимуть якість життя, в першу чергу, за наявністю стійких соціальних зв'язків з однолітками, соціальною взаємодією з ними, дієвістю системи комунікації з друзями та батьками (Петрочко, 2011, с.18⁵⁸). Особи зрілого віку при оцінці якості власного життя надаватимуть перевагу своїм професійним та кар'єрним досягненням, сімейним відносинам і соціальній взаємодії (Посібник, 2019, с.49⁵⁹). Більшість літніх людей якість життя оцінюватимуть перш за все за станом свого фізичного здоров'я (Сопко, 2014, с.173⁶⁰). У такому підході усі перелічені вікові категорії будуть праві, оскільки в різні періоди нашого життя ми визначаємо для себе пріоритетними ті чи інші його сторони, і, відповідно, якість життя оцінюватимемо за реалізованими/не реалізованими пріоритетами.

---

⁵⁷ Лібанова Е. М. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор та ін. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, 2013. 50 с.

⁵⁸ Петрочко Ж. (2011). Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: *автореф. д-ра пед. наук, спец.: соціальна педагогіка*. К.: Ін-т проблем виховання. 44 с.

⁵⁹Посібник із визначення потреб населення об'єднаної територіальної громади у соціальних послугах / *Практичні рекомендації*. Київ, 2019. 268 с.

⁶⁰ Сопко Р. І. (2014). Типологія потреб клієнтів у соціальній роботі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 31. С. 172–174.

Як доводить практика соціальної роботи, якість життя особистості тісно взаємопов'язана з її соціальною вразливістю. На нашу думку, чим вищим є рівень якості життя, тим меншою буде вразливість людини і, навпаки, чим більша вразливість, тим гірша якість життя. Вразливість – це нездатність індивіда витримувати внутрішні та зовнішні впливи середовища, самостійно долати проблеми і стресові ситуації, особливе сприйняття внутрішніх/зовнішніх проявів поведінки у суспільстві (Андрусишин, 2022⁶¹). Соціально вразливі групи населення – це групи, що важче, ніж інші, реагують на негативні впливи соціальних, економічних, політичних, екологічних та інших факторів чи ризикують захворіти або отримати ушкодження (Андрусишин, 2022⁶²). Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» соціально вразливі групи – це особи/сім'ї, які мають високий ризик перебування у СЖО через вплив несприятливих внутрішніх та/або зовнішніх чинників (Закон, 2019⁶³). Також Закон визначає таку категорію, як «соціально вразливі сім'ї/особи з дітьми». Згідно Закону, це сім'ї/особи з дітьми, які відповідно до демографічних, економічних чи соціальних ознак (стан здоров'я, бідність, безробіття, вимушене переселення, бездомність тощо) мають ризик потрапити у СЖО (Закон, 2019⁶⁴).

На основі аналізу результатів низки наукових досліджень нами виділено такі фактори соціальної вразливості сім'ї/особи з дітьми: наявність захворювання, функціональних обмежень (стан здоров'я); проживання у складних кліматичних (природних) умовах; наявність особливих потреб (наприклад, знання мови чи володіння технічними засобами); вік (наприклад, літній чи дитячий вік обмежують можливості окремих видів діяльності чи

---

⁶¹ Андрусишин Н. (2022). Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. Випуск № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1216/1171>

⁶² Андрусишин Н. (2022). Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. Випуск № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1216/1171>

⁶³ Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

⁶⁴ Там само.

самозабезпечення); освіта та професія, які не відповідають соціальним умовам (наприклад, низький рівень освіти чи мало престижна професія); порушення прав та соціально-правова незахищеність; соціальна виключність (наприклад, асоціальна поведінка чи відбування покарання за злочин у пенітенціарній установі); відсутність соціальної підтримки (неадекватна самооцінка, інтровертність, егоцентризм); підвищена споживацька завантаженість; вплив стихійних лих, катастроф, війни (наприклад, вимушене переселення, насильство та ін.) (Практика, 2016, с. 54-56⁶⁵).

Вважаємо за необхідне зазначити, що запобігти негативним впливам факторів на соціальну вразливість можна за допомогою життєвих навичок – компетентностей, що дозволяють людині бути в гармонії з внутрішнім світом і власним соціальним оточенням. На жаль, чітко визначеного переліку життєвих навичок не існує. Відомо, що їх налічують близько двадцяти. Найчастіше життєві навички об'єднують у дві групи навичок – внутрішньоперсональні (психологічні) та міжперсональні (комунікативні) (Соціальна, 2011, с.14⁶⁶).

Внутрішньоперсональні (психологічні) навички поділяють на інтелектуальні (когнітивні) та емоційно-вольові. До важливих для якісного життя індивіда внутрішньоперсональних (психологічних) навичок відносимо:

а) інтелектуальні (когнітивні) навички: самосвідомість (позитивне ставлення до себе, інших людей і життєвих перспектив; усвідомлення власної унікальності); адекватна самооцінка (визначення життєвої мети; здатність реально оцінювати свої можливості, адекватно сприймати оцінки інших; усвідомлення своїх прав, потреб і пріоритетів); аналіз проблем і ухвалення рішень (уміння визначити сутність проблеми та причини її

---

⁶⁵ Практика надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах (науково-методичний збірник) / За ред. Комарової Н. М. / Держ. ін.-т. сімейної та молодіжної політики, КМЦСССДМ. К., 2016. 112 с.

⁶⁶ Соціальна педагогіка: Підручник. 5-те видання виправлене та доповнене. / За редакцією проф. А.Й. Капської. К: Центр учбової літератури, 2011. 488 с.

виникнення; здатність знайти різні варіанти розв'язання проблеми; уміння передбачити результати діяльності; здатність вибрати оптимальне рішення);

б) емоційно-вольові навички: навички самоконтролю (уміння долати тривогу, контролювати прояви гніву та переживати невдачі); керування стресами (позитивне мислення; уміння раціонально планувати час; здатність пережити горе, травму, насильство; уміння застосовувати методи релаксації); мотивація до успіху і тренування волі (розвиток цілеспрямованості і працьовитості; здатність зосереджуватися на досягненні мети; віра у власні сили) (Красілова, 2023, с. 136-137⁶⁷).

Міжперсональні (комунікативні) навички у свою чергу теж об'єднують кілька груп навичок: навички ефективного спілкування (активне слухання; уміння чітко висловити свою думку та відкрито висловлювати свої почуття без остраху; володіння «мовою жестів»; адекватна реакція на критику; уміння попросити про послугу, допомогу тощо); навички співпереживання (здатність розуміти почуття, потреби та проблеми інших людей; уміння висловити це розуміння; уміння надати підтримку й допомогу); навички розв'язання конфліктів (здатність розрізняти конфлікти інтересів і конфлікти поглядів; уміння розв'язувати на основі толерантності конфлікти поглядів; уміння розв'язувати шляхом конструктивних переговорів конфлікти інтересів); навички протидії соціальному тиску (упевненої поведінки; поведінки в умовах загрози насилля, тиску, протидії дискримінації; відмови); навички групової роботи та адвокації (сприйняття різних стилів поведінки; уміння бути членом команди та працювати на результат; навички впливу та переконливості; лідерські навички; уміння висловити повагу до діяльності інших осіб; навички налагодження контактів і мотивації) (Воронцова, 2017⁶⁸).

---

⁶⁷ Красілова, Ю., & Соловйова, А. (2023). Особливості роботи соціального педагога з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*, (September 22, 2023; Singapore, Singapore), 136–137.

⁶⁸ Воронцова Т. В. (2017). Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) /Т. В. Воронцова,

Формування означених життєвих навичок є неодмінним елементом високоякісної освіти та виховання особистості. Вони допомагають налагодити соціальні зв'язки, підвищують її життє- та конкурентоздатність на ринку праці, дозволяють їй уникнути/зменшити негативний вплив факторів соціальної вразливості. Поділяємо думку А Зінченко, що особи зі сформованими життєвими навичками, як правило, демонструють такі важливі особистісні риси, як: незалежність (автономність), яка дозволяє особі виважено ухвалювати відповідальні рішення; позитивну самооцінку, що зумовлює здатність бачити перспективи та керувати власним життям; цілеспрямованість, яка ґрунтується на впевненості у майбутньому та прагненні до самоствердження й самореалізації; послідовність і передбачуваність дій, що свідчить про самовладання, стабільність, надійність (сформованість характеру); єднання з іншими людьми (родиною, друзями, колегами, співгромадянами), що наповнює життя сенсом (Зінченко, 2013, с. 9-10⁶⁹). Саме тому наявність життєвих навичок вважаємо основою для профілактики/протидії соціальній вразливості, а масове впровадження у закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) програм їх формування та розвитку, на наш погляд, сприятиме вихованню гідних громадян-патріотів, творчих особистостей, здатних до саморозвитку та самовдосконалення, а також зменшенню рівня агресії у суспільстві та розбудові миру в країні. Тож робота фахівців із соціальної роботи з вразливими категоріями населення щодо підвищення якості їх життя буде пов'язана із формуванням у них життєвих навичок.

Соціальну роботу з вразливими групами населення у територіальних громадах здійснюють територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) та відділи у справах дітей – органи виконавчої

В. С. Пономаренко та ін. К.: Алатон, 2017. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/0Bzt9FAqrO9WcLXZwZVlJaFBCS3c>.

⁶⁹ Зінченко А., Комарова Н., Романова Н. (2013). Соціальний портрет дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах // Метод. посібник. Мін-во соціальної політики; Держав. ін-т сімейної та молодіжної політ. 9–30. URL: <http://dimp.org.ua/files/children-in-difficult-circumstances.pdf>

влади, які реалізують державну політику із соціального захисту прав громадян та їх соціальної підтримки (Закон, 2019⁷⁰). Розглянемо детальніше діяльність з вразливими групами населення фахівців із соціальної роботи, які працюють у відділах у справах дітей, оскільки їхня робота спрямовується і на дітей, і на сім'ї, в яких вони виховуються, а, отже, поширюється на різні вікові категорії осіб.

Відділ у справах дітей територіальної громади спрямовує свою діяльність на: ведення державної статистики щодо дітей; ведення обліку сімей/осіб з дітьми, які опинились у СЖО, а також дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених чи влаштованих до альтернативних форм сімейного виховання – опікунських/прийомних/патронатних сімей, дитячих будинків сімейного типу; запобігання дитячих правопорушень і злочинів, бездоглядності й безпритульності; розробку та здійснення заходів із захисту законних інтересів дітей, їх прав і свобод (самостійно або разом з відповідними органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади, установами та організаціями усіх форм власності, підприємствами, громадськими й релігійними організаціями); усиновлення, встановлення опіки/піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими, батьківських опіки/піклування, влаштування у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу; контроль за умовами проживання й виховання дітей із соціально вразливих груп, у закладах усіх форм власності для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківських опіки/піклування, спеціальних установах та закладах для соціального захисту для дітей (Закон, 2014⁷¹).

У своїй роботі фахівець відділу у справах дітей повинен опиратися на сімейно-орієнтований підхід, згідно якого біологічна сім'я дитини визнається

---

⁷⁰ Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

⁷¹ Закон України «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

найкращим для неї середовищем проживання та розвитку, а збереження й зміцнення сім'ї – оптимальними діями для її захисту (Блінова, 2016, с. 112⁷²). Головною ідеєю сімейно-орієнтованого підходу є збереження сім'ї як основного інституту ефективної (позитивної) соціалізації дитини, її розвитку та виховання. Як зазначають вчені в галузі соціальної педагогіки, сімейно орієнтований підхід ґрунтується на принципах: індивідуальності (визнанні унікальності особистості дитини, кожної сім'ї); культуро відповідності (повазі до прав членів сім'ї жити відповідно до своєї культурної ідентичності); права сім'ї на самовизначення (Соціально-педагогічна, 2010, с. 210⁷³).

Діти – це особлива соціально-демографічна група населення з віковими рамками від народження до 18 років, яка має свої права, специфічні проблеми, інтереси, але в силу недостатнього досвіду і відсутності статусу дорослої особи не може відстоювати і захищати їх перед суспільством (Горішна, 2023, с.19⁷⁴). Унаслідок цього проблема захисту дітей та їхніх прав постає досить гостро. Особливо це стосується України в період російсько-української війни, коли величезна кількість дітей перебувають у статусі біженців, вимушено переміщених осіб, отримали інвалідність, стали жертвами насильства, потрапили в окупацію чи були вивезені на територію держави-агресора (Столярик, 2022, с.146⁷⁵].

Соціальні підтримка, захист, допомога та забезпечення дітей із соціально вразливих груп здійснюються відділами у справах дітей, що функціонують

---

⁷² Блінова О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. Вип. 3(1). 111–117.

⁷³ Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / Капська А.Й., Олексюк Н.С., Калаур С.М., Фалинська З.З. Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.

⁷⁴Горішна, Н., Петрочко, Ж., Столярик, О. (2023). Законодавчі аспекти соціальної реабілітації дітей з інвалідністю: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Інклюзія і суспільство*, 2, 19–27. URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/36>

⁷⁵ Столярик, О., Семігіна, Т. Орієнтація на оптимізм та щастя: психологічні основи розвитку сильних сторін клієнтів соціальної роботи. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2(9), 143-157. URL: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(9\).2022.267333](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(9).2022.267333)

при органах місцевого самоврядування на основі низки міжнародних документів, ратифікованих Верховною Радою України (Конвенція ООН «Про права дитини», Рекомендації Ради Європи та ін.), документів, прийнятих ВРУ і затверджених Кабінетом Міністрів України (Конституція України, Закони України («Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та ін.), Розпорядження КМУ («Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» та ін.), Постанови КМУ («Про Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)», «Про Порядок організації надання соціальних послуг» та ін.); Накази Міністерства соціальної політики України («Про затвердження Державного Стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах», «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг», «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати», «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах» та ін.) тощо. Схарактеризуємо основні моменти, які відображають нормативно-правове забезпечення захисту прав дітей із соціально вразливих груп.

Конвенція ООН «Про права дитини» декларує турботу про дітей-сиріт, дітей, які перебувають поза сім'єю (Статті 20, 21, 25), а також дітей з інвалідністю (Стаття 23). Окрім того, у Конвенції йдеться про забезпечення права дітей на охорону здоров'я (Стаття 24), на належне харчування, житло, одяг (Стаття 27), освіту й розвиток талантів (Стаття 29) та застерігає

від економічної експлуатації (Стаття 32), насильства і недбалої ставлення з боку сім'ї чи опікунів (Статті 37, 39) (Конвенція, 1989⁷⁶).

Рекомендації Ради Європи стосуються забезпечення дотримання прав дітей із соціально вразливих груп та дії фахівців на основі принципів: недискримінації (стаття 2); відповідності дій найкращим інтересам дитини (стаття 3); забезпечення різних прав, у першу чергу – права на життя, виживання і розвиток (стаття 6) та права бути вислуханими (стаття 12) (Рекомендації, 2010⁷⁷).

Конституція України проголошує вільність і рівність усіх громадян у своїй гідності та правах (Стаття 21) та гарантує громадянам України право на соціальний захист (Конституція, 1996⁷⁸).

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначає правові засади діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення їх соціального захисту та профілактики правопорушень (Стаття 1) та закріплює застосування щодо дітей переважно методів виховання і переконання. Ним передбачене вжиття примусових заходів щодо неповнолітніх лише після вичерпання інших заходів впливу на їх поведінку (Стаття 2) (Закон, 2020⁷⁹).

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначає організаційні, правові, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-

---

⁷⁶ Конвенція ООН «Про права дитини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

⁷⁷ Рекомендації Ради Європи (2010). Recommendation CM/Rec (2011)12 of the Committee of Ministers to member states on children's rights and social services friendly to children and families (Adopted by the Committee of Ministers on 16 November 2011 at the 1126th meeting of the Ministers' Deputies) // <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1872121>

⁷⁸ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141.

⁷⁹ Закон України. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text>

сиріт, а також осіб із їх числа. Закон закріплює державні соціальні стандарти та мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа; обґрунтовує державне утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа; повне забезпечення означеної категорії дітей для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності (Стаття 1) та обґрунтовує право дитини на виховання в сім'ї (Стаття 2) (Закон, 2015⁸⁰).

Закон України «Про освіту» розкриває основні засади отримання різних рівнів освіти, зміст інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах врахування багатоманітності людини, недискримінації, включення та ефективного залучення до освітнього процесу всіх його учасників та інклюзивного освітнього середовища як сукупності способів, умов і засобів їх реалізації для спільних розвитку, навчання й виховання здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей. У Статті 1-й Закону подано й визначення особи з особливими освітніми потребами як такої, що потребує додаткової підтримки в освітньому процесі (Закон, 2019⁸¹).

У Статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» подані визначення понять, які мають безпосереднє відношення до дітей із соціально вразливих груп, а саме: «дитина-сирота», «діти, позбавлені батьківського піклування», «безпритульні діти», «дитина з інвалідністю», «дитина-біженець», «неповна сім'я», «багатодітна сім'я», «прийомна сім'я», «дитячий будинок сімейного типу». Статтею 2-гою закріплене розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення їх інтелектуального, фізичного, культурного розвитку, а також у ній йдеться про створення соціально-економічних і правових

---

⁸⁰ Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

⁸¹ Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні (Закон, 2014⁸²).

Закон України «Про соціальні послуги» передбачає надання дітям із соціально вразливих груп надання сімнадцять базових соціальних послуг: представництво інтересів; екстрене (кризове) втручання; консультування; соціальна профілактика; посередництво (медіація); надання притулку; соціальна адаптація; підтримане проживання; натуральна допомога; догляд вдома, денний догляд; соціальна інтеграція та реінтеграція; соціальний супровід; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення зору, порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних; супровід під час інклюзивного навчання; переклад жестовою мовою. Окрім того, Законом передбачене забезпечення права дитини на догляд та виховання в умовах, наближених до сімейних (Закон, 2019⁸³).

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначає, що діти і молодь, вразливі групи населення є об'єктами соціальної роботи (Стаття 4); містить дорожню карту оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді (Стаття 11), розкриває теоретичні і практичні засади соціальної профілактики, соціального патронажу та соціальної реабілітації в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі (Стаття 9), передбачає здійснення комплексних заходів, спрямованих на «запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, домашньому насильству та жорсткому поводженню з дітьми, торгівлі людьми, найгіршим формам дитячої праці (Закон, 2014⁸⁴).

Стратегія реформування системи надання соціальних послуг, введена в дію розпорядження Кабінету Міністрів України, визначає пріоритетні

---

⁸² Закон України «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁸³ Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

⁸⁴ Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

напрями та цілі змін щодо надання соціальних послуг та передбачає заходи щодо розширення доступу осіб, які перебувають у СЖО та потребують сторонньої допомоги, до соціальних послуг, а також забезпечення їх якості та ефективності (Стратегія, 2012⁸⁵).

Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» обґрунтовує механізм виявлення сімей (осіб), які перебувають у СЖО, надання їм соціальних послуг та здійснення їхнього соціального супроводу, що може запобігти виникненню значних проблем чи труднощів у дітей із соціально вразливих груп (Постанова, 2013⁸⁶).

Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок організації надання соціальних послуг» має на меті розкрити механізм виявлення осіб/сімей, які перебувають у СЖО або мають найвищий ризик потрапляння в такі обставини, тобто виявлення соціально вразливих осіб/груп та організації надання їм, відповідно до індивідуальних потреб, соціальних послуг. Окрема увага у Порядку приділяється наданню соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства, насильства за ознакою статі. Порядком передбачене перебування постраждалих від насильства осіб у спеціалізованих службах підтримки (Постанова, 2002⁸⁷).

Державний Стандарт, затверджений Наказом Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного Стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах»,

---

⁸⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р «Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80>

⁸⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» (2013 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-п#Text>

⁸⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок організації надання соціальних послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-п#Text>

визначає зміст, умови, обсяг та порядок соціального супроводу осіб/сімей, які перебувають у СЖО, показники його якості з метою подолання/мінімізації негативних наслідків СЖО, в яких перебуває особа/сім'я. Відрадно, що цим Стандартом передбачені дії фахівця із соціального супроводу у випадку введення надзвичайного або воєнного стану в Україні чи окремих її регіонах, наявності загрози здоров'ю чи життю особи/членів сім'ї, які перебувають у СЖО і не можуть самостійно подолати/мінімізувати вплив цих обставин (Наказ, 2017⁸⁸).

Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг» вводить в дію Методичні рекомендації, які передбачають отримання та аналіз інформації про надання соціальних послуг, що включає адміністративні, статистичні, оперативні дані про потреби жителів громади в послугах та про діяльність їх надавачів. У Рекомендаціях зазначено, що збір даних проводиться один раз на рік або щокварталу (щомісяця), оперативних даних – за потреби (Наказ, 2013⁸⁹).

Затверджений Наказом Міністерства соціальної політики України «Перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати» відображає не лише послуги, але містить їх коротку характеристику, а саме послуг: догляду (догляду вдома, догляду стаціонарного, денного догляду), підтриманого проживання, паліативного/хоспісного догляду; соціального супроводу (наприклад, сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування); соціальної адаптації; соціальної

---

⁸⁸Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» (2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text>

⁸⁹ Наказ Міністерства соціальної політики України від 27 грудня 2013 року № 904. «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0904739-13#Text>

інтеграції і реінтеграції; соціальної реабілітації; надання притулку; кризового та екстреного консультування та ін. (Наказ, 2012⁹⁰).

Наказом Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах» встановлено такі форми обліку роботи відділу у справах дітей, як: інформація/повідомлення про дитину, особу/сім'ю, яка перебуває у СЖО; інформація щодо обліку потенційних отримувачів соціальних послуг; Акти оцінки потреб дитини та її сім'ї (початкова оцінка; комплексна оцінка); Особова справа особи/сім'ї; Акти оцінки потреб особи/сім'ї (початкова оцінка; комплексна оцінка); План соціального супроводу особи/сім'ї; Картка обліку роботи з особою/сім'єю; Індивідуальний план соціального супроводу потенційного отримувача соціальних послуг; Направлення особи/сім'ї до іншого суб'єкта; Звіт за результатами соціального супроводу особи/сім'ї (Наказ, 2018⁹¹).

Таким чином, в Україні ратифіковано Верховною Радою та введено в дію ряд міжнародних документів, розроблено й затверджено Верховною Радою, Кабінетом Міністрів та введено в дію низку законодавчих і нормативно-правових актів, які регулюють роботу відділу у справах дітей з дітьми із соціально вразливих груп населення та покликані забезпечити їх повноцінні соціальні підтримку, допомогу та захист. Проте, у зв'язку з рядом об'єктивних причин, не всі вони повноцінно застосовуються. Особливо часто це спостерігається протягом останніх десяти років – в умовах російсько-української війни. Великою проблемою для дітей із соціально вразливих груп, їх батьків, осіб, які їх замінюють та й самих фахівців із соціальної роботи є недостатнє знання цих документів та невміння їх застосовувати на практиці

---

⁹⁰ Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати» № 537 від 03.09.2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12>

⁹¹Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах» (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#Text>

(Олексюк, 2019, с.65⁹²). Вважаємо, що у перспективі варто на законодавчому рівні визначити та закріпити права дітей, які стали жертвами російсько-української війни.

Не менш важливим для роботи фахівця з дітьми із вразливих категорій населення є вивчення закордонного досвіду, оскільки цей досвід є довготривалим, різнобічним і кращі його зразки можуть бути використані на теренах України (Матвеева, 2020, с.48)⁹³.

Проаналізуємо досвід соціальної роботи з дітьми із соціально вразливих груп Великобританії, Франції, Швеції та Нідерландів, оскільки ці країни належать до країн з найвищим рівнем соціального розвитку, а також є європейськими, що важливо враховувати у зв'язку з євро інтеграційними прагненнями сучасної України. Окрім цього, ми не могли оминати увагою досвід соціальної роботи з означеною категорією дітей у Сполучених Штатах Америки, який є надзвичайно різноманітним, залежить від законодавства кожного штату, а тому може бути цікавим для України (Столярик, 2023, с.44⁹⁴).

Сімейний проект «Сім'я-місток» функціонує у Великобританії з 80-х років ХХ століття. Причиною розробки та запровадження цього проекту були невдалі випадки розміщення дітей-сиріт у прийомних сім'ях. Соціальні працівники фіксували велику кількість причин, які зумовлювали відмови сімей від прийомних дітей. Поряд з цим, фахівці фіксували і позитивні наслідки такого досвіду – діти, які пережили невдале розміщення в родині все ж набували практичних навичок спілкування, взаємодії, вираження власних емоцій. Відчувши одного разу прихильність, вони й самі починали більш позитивно відноситись до світу і свого оточення. У більшості з них

---

⁹²Олексюк Н. (2019). Соціальна підтримка батьків дітей з особливими потребами як актуальна проблема. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: збірник наукових праць Том 2. Випуск 2 (10)*. Мукачево: Вид-во МДУ. 63–66.

⁹³Матвеева Л.Г. (2020). Міжнародні та європейські стандарти захисту прав вразливих груп населення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. № 3(13). 48–59.

⁹⁴Столярик, О., Слозанська, Г. Криницька, І. (2023). Концепція реабілітації осіб з інвалідністю у закордонній практиці соціальної роботи: системний огляд. *Ввічливість. Humanitas*, 2 (4), 44–53. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.7>.

зароджувалося прагнення до життя в сім'ї і практично кожна дитина хотіла зробити ще одну спробу влаштуватися в родину (Мурашкевич, 2013, с.45⁹⁵).

Завдання проекту «сім'я-місток»: дати можливість дитині, яка знаходиться в дитячому будинку, відчутти смак сімейного життя і допомогти фахівцям оцінити її здатність жити в звичайній сім'ї; допомогти виявити проблеми поведінки дитини, до того як вона увійде до нової сім'ї; стати сім'єю-мостом для дітей, які пережили невдале розміщення, допомогти подолати поведінкові проблеми, підбадьорити перед наступною спробою розміщення в родині; надати короткі канікули приймальним сім'ям, в яких виховуються діти з серйозними фізичними або розумовими вадами; надати короткостроковий досвід «звичайного сімейного життя» дітям від 16 років і старшим. Адже таким «дорослим» дітям терміново необхідний досвід життя в домашній обстановці, перш ніж вони почнуть жити самостійно (Матвєєва, 2020, с.49⁹⁶).

Усі розміщення дітей в сім'ї-містку здійснюються на контрактній основі. Контракт узгоджується і підписується сім'єю, що займається дитиною, представником місцевого органу влади і соціальним працівником. У контракті відображаються обов'язки сім'ї відносно дитини, містяться інструкції по збереженню здоров'я, контактах з рідними і родичами, розписані обов'язки соціальних працівників. Діти в таких сім'ї влаштовуються на обмежений термін (як правило – на 6 місяців) з можливістю його продовження за погодженням сторін. Сім'я місток має право вибору дитини із врахуванням віку дитини, статі, вподобань, і, звісно, запитів інших дітей, що виховуються в цій сім'ї (Мурашкевич, 2013, с.47⁹⁷).

---

⁹⁵ Мурашкевич О. А. (2013). Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах: навч.-метод. посібник. Луганськ : Видавництво ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». 202 с.

⁹⁶ Матвєєва Л.Г. (2020). Міжнародні та європейські стандарти захисту прав вразливих груп населення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. № 3(13). 2020. С. 48–59.

⁹⁷ Мурашкевич О. А. (2013). Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах: навч.-метод. посібник. Луганськ : Видавництво ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». 202 с.

Сім'я-місток виконує наступні обов'язки щодо дитини відносно дитини: задоволення базових потреб, хороший догляд; навчання основних норм соціальної поведінки; корекція шкідливих звичок; зустрічі з соціальним працівником; ведення щоденника і написання звітів; ведення щоденника і написання звітів; ведення щоденника і написання звітів; тісний контакт зі школою; регулярні медичні огляди; допомога дитині в осмисленні її минулого і майбутнього; демонстрація сімейного життя без прикрас; підготовка дитини до переміщення в постійну сім'ю; супровід дитини після її розміщення в постійну сім'ю (Столярик, 2023, с.50⁹⁸).

Сім'ї-місточки відбираються та навчаються так само, як усиновлювачі і прийомні сім'ї (сім'ї опікунів), що беруть участь в проекті. Крім того, вже приступивши до роботи, сім'ї-місточка можуть брати участь в тренінгах для співробітників проекту, а якщо це необхідно, то для них організуються спеціальні тренінги.

Діяльність сім'ї-місточка оплачується, якщо дитина проживає в ній. Кожній сім'ї виплачується винагорода у розмірі 60 фунтів стерлінгів в тиждень і допомога на утримання дитини. При цьому сім'я сама платить всі податки і страхові внески. Гроші сім'ям виплачує соціальна служба, і виплачені суми в узгоджений час повертаються їй відповідними місцевими органами влади. Не передбачено ніяких виплат за спеціальні послуги і ніяких інших виплат, окрім проїзних витрат. Координатор проекту від соціальної служби несе відповідальність за особисті потреби сім'ї, стежить за дотриманням умов контракту, своєчасністю виплат, наданням необхідної допомоги. Крім того, поки дитина проживає в сім'ї-містку, працівник

---

⁹⁸ Столярик, О., Слезанська, Г. Криницька, І. (2023). Концепція реабілітації осіб з інвалідністю у закордонній практиці соціальної роботи: системний огляд. *Ввічливість. Humanitas*, 2 (4), 44–53. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.7>.

місцевих органів влади, який займається дитиною, або працівник соціальної служби зобов'язані її відвідувати (Матвєєва, 2020, с.51⁹⁹).

У Франції робота фахівців з дітьми із соціально вразливих груп здійснюється за напрямками: охорони здоров'я, освіта, правосуддя, молодь і спорт, трудова й професійна підготовка, містобудування й діяльність муніципалітетів, сільськогосподарські кооперативи (Яригіна, 2016, с.19¹⁰⁰). Тут багато років існує державна програма «Велика сім'я», спрямована на допомогу багатодітним сім'ям. Ця програма існує в рамках загальної державної політики з стимулювання народжуваності та пропонує багатодітним сім'ям субсидії та значні податкові пільги. Сім'ям з дітьми до шести років надається матеріальна допомога для замовлення послуг вихователя. У Франції соціальне обслуговування є одним із найперспективніших напрямів соціального захисту населення (Яригіна, 2016, с.21¹⁰¹).

У Нідерландах соціальна робота з дітьми із соціально вразливих груп здійснюється за цілим рядом програм (проектів): проект Family Fest передбачає роботу з дітьми із сімей, в яких відносно батьків порушено питання про позбавлення їх батьківських прав; проект Thuislozen Team спрямований на роботу з підлітками, які втікають з дому і бродяжать; проект Halt передбачає роботу з підлітками, які здійснили дрібні крадіжки або акти вандалізму; проект Home Video Training спрямований на налагодження соціальної взаємодії в сім'ї та спільного бачення (наприклад, у питаннях виховання дітей); проект Stichting psychologish pedagogisch instituut, що

---

⁹⁹ Матвєєва Л.Г. (2020). Міжнародні та європейські стандарти захисту прав вразливих груп населення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. № 3(13). С. 48–59.

¹⁰⁰ Яригіна Є.П. (2016). Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель: монографія. Х.: Монолит. 196 с.

¹⁰¹ Там само. 21.

передбачає роботу з підлітками, які залишили навчання або збираються це зробити (Столярик, 2023, с.51¹⁰²).

Слід зазначити, що в Нідерландах з підлітками з соціально вразливих сімей працюють соціальні працівники за місцем проживання дитини, за місцем її навчання, в лікувальних установах, а також вагому допомогу надають чисельні громадські організації (Столярик, 2023, с.53¹⁰³].

У Швеції діє Національна програма «Контактна модель роботи з сім'єю». Фахівці із соціальної роботи підбирають сім'ї або окремих осіб для підтримки інших осіб/сімей, які знаходяться у СЖО. Підібрані особи – контактні моделі – це звичайні люди без професійного досвіду соціальної роботи. Проте, вони здатні контактувати, допомагати іншим і підтримувати їх. Контактні моделі використовується в соціальній роботі з дітьми із різних типів соціально вразливих сімей: неповними, багатодітними, члени яких вживають алкоголь і наркотики, малозабезпеченими, у складі яких є особи з інвалідністю чи ті, хто перебуває в місцях позбавлення волі за скоєні злочини тощо (Міжнародні, 2004, с.170¹⁰⁴).

Соціальна робота з дітьми із соціально вразливих груп у громадах США здійснюється за такими напрямками, як: соціальна допомога (виплати у натуральній або грошовій формі); соціальне обслуговування (надання безоплатно чи на пільгових умовах, благодійних, компенсаційних засадах різноманітних соціальних послуг); соціальна реабілітація (система правових, організаційних, економічних, освітніх, культурних, оздоровчих та інших заходів) та соціальна профілактика (виявлення несприятливих соціально-економічних умов, психолого-педагогічних чинників і попередження

---

¹⁰² Столярик, О., Слезанська, Г. Криницька, І. (2023). Концепція реабілітації осіб з інвалідністю у закордонній практиці соціальної роботи: системний огляд. *Ввічливість. Humanitas*, 2 (4), 44–53. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.7>

¹⁰³ Столярик, О., Слезанська, Г. Криницька, І. (2023). Концепція реабілітації осіб з інвалідністю у закордонній практиці соціальної роботи: системний огляд. *Ввічливість. Humanitas*, 2 (4), 44–53. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.7>

¹⁰⁴ Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників // *Соціальна робота: В 3 ч. К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2004. Ч.1: Основи соціальної роботи / За ред. Т. Семигіної та І. Григи. 2004. 169–172.*

негативних проявів поведінки) тощо (Мурашкевич, 2013, с.87¹⁰⁵). Означені напрями реалізуються соціальними працівниками та фахівцями соціальних служб через використання різноманітних технологій соціальної роботи. Залежно від напрямів та змісту соціальна робота з дітьми із соціально вразливих груп у громадах США може бути організована на місцевому та індивідуальному рівнях. Провідними для американської практики моделями соціальної роботи з дітьми із соціально вразливих сімей у місцевих громадах є: модель соціальної дії; модель соціальних мереж; екологічна модель; модель об'єднаних зусиль школи та місцевої громади та ін. Ці моделі соціальної роботи з дітьми у місцевих громадах корелюють з формами взаємодії між основними об'єктами соціальної роботи та її суб'єктами (Яригіна, 2016, с.74¹⁰⁶).

Незважаючи на розмаїття підходів до організації соціальної роботи з дітьми із соціально вразливих груп, можемо визнати, що в зарубіжній практиці не існує технологій, які б могли служити еталоном для їхнього некритичного впровадження в Україні. Освоєння зарубіжного досвіду необхідне перш за все для вироблення власних підходів до вирішення соціальних проблем з урахуванням історичних, економічних та культурних особливостей та можливостей нашої країни (Столярик, 2023, с.53¹⁰⁷).

Таким чином, соціальна робота з дітьми із соціально вразливих груп в Україні та закордоном має такі основні спільні риси: у теоретичному аспекті поняття «соціальна робота», «соціально вразливі групи» має аналогічне трактування як в українській, так і в зарубіжній науковій літературі; структура соціальної роботи як професійної діяльності є єдиною в Україні і

---

¹⁰⁵ Мурашкевич О. А. (2013). Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах: навч.-метод. посібник. Луганськ : Видавництво ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». 202 с.

¹⁰⁶ Яригіна Є.П. (2016). Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель: монографія. Х.: Монолит. 196 с.

¹⁰⁷ Столярик, О., Слезанська, Г. Криницька, І. (2023). Концепція реабілітації осіб з інвалідністю у закордонній практиці соціальної роботи: системний огляд. *Ввічливість. Humanitas*, 2 (4), 44–53. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.7>

за її межами. Відмінності торкаються практичних аспектів і полягають в тому, що активним суб'єктом соціальної роботи за кордоном, окрім держави, є некомерційні і громадські організації, а основним принципом соціальної роботи з дітьми із соціально вразливих груп є активізація власних зусиль об'єкта впливу. Саме досвід залучення представників недержавного сектору до попередження чи подолання соціальної вразливості особи/сім'ї може взяти на озброєння фахівець із соціальної роботи в територіальній громаді.

Розв'язання проблеми соціальної вразливості сім'ї та дитини у ній зумовлює кілька напрямів професійної діяльності фахівця із соціальної роботи Відділу у справах дітей, а саме: роботу з сім'єю у цілому, роботу з дорослими членами сім'ї (подружжям, старшим поколінням, якщо таке проживає з сім'єю чи має на неї значний вплив, дітьми, які досягнули повноліття) та роботу з дитиною/дітьми, які не досягнули повноліття (Андрусишин, 2022¹⁰⁸).

У реаліях повномасштабної збройної агресії росії щодо України актуальним для відділу у справах дітей стає запровадження нової моделі соціальної роботи з соціально вразливими сім'ями з дітьми, яка покликана:

❖ максимально відповідати потребам соціально вразливих сімей з дітьми і враховувати можливості суспільства; щонайповніше та найефективніше інтегрувати потенціал і зусилля спеціалістів громади (фахівців Відділів у справах дітей, соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, учителів, вихователів, медиків, спеціалістів інших дотичних галузей і сфер) для підтримки соціально вразливих сімей з дітьми (Соціальні, 2005, с.44¹⁰⁹);

---

¹⁰⁸ Андрусишин Н. (2022). Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. Випуск № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1216/1171>

¹⁰⁹ Соціальні послуги на рівні громади: український досвід та перспективи / Т. В. Семигіна, А. М. Бойко, О. С. Брижовата та ін. К.: Ресурсний центр «Гурт», 2005. 133 с.

❖ бути спрямованою на: попередження та протидію сімейному неблагополуччю; партнерство з сім'єю та дитиною; відповідальність батьків та фахівців за стан дітей (Соціально-педагогічна, 2010, с.16¹¹⁰);

❖ відповідно до діючої в Україні законодавчої та нормативно-правової бази, міжнародних стандартів, передбачати реальні механізми забезпечення прав дитини соціально вразливих громадян у випадку порушення таких прав (Силкіна, 2022, с.70¹¹¹).

Такий формат роботи відділу у справах дітей з соціально вразливими сім'ями з дітьми має бути спрямований на забезпечення потреб сімей у цілому та дітей зокрема, профілактику сімейного неблагополуччя, на боротьбу з наслідками впливу тих чи інших негативних чинників.

Вважаємо за необхідне наголосити на важливості прийняття до уваги таких трьох груп факторів, вплив яких призводить до виникнення СЖО, загострення соціальної вразливості, які сім'я не в змозі подолати самостійно:

1) психолого-педагогічні фактори (проблеми, пов'язані з сімейними стосунками, розвитком і вихованням дітей: гіперопіка; самоусунення батьків від виховання; нехтування потребами дітей; відчуження поколінь тощо);

2) кризові явища в соціально-економічній сфері (зубожіння населення; падіння життєвого рівня; невирішені житлові проблеми; погіршення умов утримання дітей; скорочення соціальної інфраструктури; різке зниження рівня соціальних гарантій; вплив асоціальних груп на життєдіяльність сім'ї/дитини);

---

¹¹⁰ Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / Капська А.Й., Олексюк Н.С., Калаур С.М., Фалинська З.З. Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.

¹¹¹Силкіна С. А. (2022). Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. *Освіта та педагогічна наука*. К. №3 (181). 69–79.

3) біологічні фактори (фізичні хвороби; різні форми залежності; наявність у сім'ї осіб з особливими потребами чи з інвалідністю тощо) (Соціальна, 2004, с.19-21¹¹²).

Однією з основних технологій роботи відділу у справах дітей з дітьми із соціально вразливих груп, спрямованої на розв'язання психологічних, педагогічних, економічних, міжособистісних та інших проблем шляхом налагодження безпосередньої взаємодії між соціальним працівником і дитиною/сім'єю, яка потребує допомоги, її соціальним оточенням є ведення випадку. Ведення випадку – це такий спосіб організації надання соціальних послуг відділом у справах дітей отримувачу, за якого визначений фахівець планує, оцінює потреби, організовує та координує процес надання соціальних послуг, у тому числі – іншими надавачами, проводить моніторинг та оцінює результативність наданих послуг, залучає отримувача послуги та його соціальне оточення до тісної взаємодії і стимулює до самостійності у процесі подолання, мінімізації СЖО (Столярик, 2022, с.146-147¹¹³).

Ми ж розглядаємо ведення випадку як об'єднувальну соціальну/соціально-педагогічну технологію в роботі ВСД, оскільки вона враховує й інтегрує інші технології, а саме: раннє втручання, оцінку потреб, надання послуг, кризове втручання. Окрім того, ведення випадку – важливий метод професійної соціальної роботи, в центрі уваги якого перебувають проблеми та потреби конкретного отримувача послуг. Працівники ВСД, їх партнери з різних служб і установ, незалежно від підпорядкування, ресурси об'єднуються задля допомоги отримувачу послуги у вирішенні його проблем,

---

¹¹²Соціальна робота: в 3-х ч. Ч. 1. : Основи соціальної роботи/Н.Б. Бондаренко, І.М. Грига, Н.В. Кабаченко та ін. За ред. Т. Семигіна, І. Грига. К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2004. 178 с.

¹¹³Столярик, О., Семигіна, Т. (2022). Орієнтація на оптимізм та щастя: психологічні основи розвитку сильних сторін клієнтів соціальної роботи. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2(9), 143-157. URL: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(9\).2022.267333](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(9).2022.267333)

мінімізації впливу негативних наслідків, прийняття рішень в найкращих інтересах дитини тощо (Участь, 2013, с.54¹¹⁴).

У процесі ведення випадку робота фахівця відділу у справах дітей з отримувачем соціальної послуги ґрунтується на взаємній повазі та спільній відповідальності з метою досягнення окреслених цілей. При цьому призначається фахівець із соціальної роботи/соціальний працівник/соціальний педагог, відповідальний за процедуру ведення випадку. Цей фахівець супроводжує дитину/сім'ю, координує надання послуг партнерами – іншими працівниками чи службами, а також визначає послідовність надання послуг їх тривалість і обсяг (Шумна, 2011, с.286¹¹⁵).

Обов'язковим компонентом процесу ведення випадку є алгоритм дій, що передбачає соціальну ідентифікацію (визначення) отримувача послуг та детальну оцінку його потреб; укладання договору про надання послуг; комплексну оцінку та розробку індивідуального плану ведення випадку; перегляд, моніторинг та оцінку ефективності роботи/наданих послуг (Браун, 2003, с.8¹¹⁶). Погоджуємось з А. Браун, що ведення випадку як процес дуже близький до моделей менеджменту та управління, тому певною мірою може розглядатися як універсальний (Браун, 2003, с.167¹¹⁷). Окрім соціальної/соціально-педагогічної роботи, він широко використовується в психологічній, медичній, адвокатській/юридичній практиці. Вважаємо, що упровадження технології ведення випадку, в широкому розумінні, дає відділу у справах дітей можливість перейти від централізованої, ізольованої до інтегрованої, активної, децентралізованої, координаційної моделі надання послуг соціально вразливій особі/сім'ї. На наш погляд, така модель цінна

---

¹¹⁴ Участь громадськості у моніторингу надання послуг органами публічної влади : нормативне регулювання та існуючі практики. К., 2013. 120 с. URL: <http://www.dkrp.gov.ua/files/7da2e16f30.pdf>

¹¹⁵Шумна Л. П. (2011). Соціальні послуги: спроба визначити правову природу. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. К., Вип. 54. 2011. 284–288.

¹¹⁶Браун А. (2003). Супервізор у соціальній роботі: супервізія догляду в громаді, денних та стаціонарних установах / Пер. з англ. Т. Семигіної. К.: Унів. вид-во «Пульсари». 240 с.

¹¹⁷ Там само. 167.

своєю чіткою орієнтацією на комплексний міждисциплінарний підхід у наданні соціальних послуг соціально вразливій особі/сім'ї (Семигіна, 2004, с.83¹¹⁸).

Під час ведення випадку послуги соціально вразливій дитині/сім'ї надаються як одним фахівцем відділу у справах дітей (наприклад, соціальним працівником) чи однією службою, так і різними організаціями-партнерами. Ведення випадку в роботі відділу у справах дітей, інших соціальних служб, реалізується як на макро-, так і на мікрорівнях: вплив фахівця із соціальної роботи/соціального педагога можливий і на рівні дитини/особистості, і на рівні сім'ї чи іншої цілої системи (Семигіна, 2005, с.25¹¹⁹).⁴

Для якісного виконання поставлених завдань фахівець із соціальної роботи відділу у справах дітей має володіти професійною компетентністю – спроможністю кваліфіковано здійснювати професійну діяльність, виконувати певні завдання і обов'язки. Професійна компетентність фахівця із соціальної роботи об'єднує його знання, цінності, переконання, вміння, досвід, навички, готовність, рішучість та здатність реалізувати коло повноважень, що відповідають посадовим обов'язкам і визначають його відповідальність у виконанні поставлених завдань, задоволенні потреб клієнта – дитину із соціально вразливої групи (Петрочко, 2011, с.32¹²⁰).

Як відомо, фахівець із соціальної роботи – це особа, яка має відповідну освіту та присвоєну кваліфікацію, відповідає вимогам, установленим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері соціального захисту населення, здійснює підготовку договору та індивідуального плану надання соціальних послуг, оцінку потреб, організовує та надає соціальні послуги, що потребують

---

¹¹⁸ Семигіна Т. (2004). Робота в громаді: практика й політика. Київ: Академія. 180 с.

¹¹⁹ Семигіна Т., Бойко А., Дума Л. та ін. (2005). Соціальні послуги на рівні громади: український досвід і перспективи. Київ. 134 с.

¹²⁰ Петрочко Ж. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: *автореф. д-ра пед. наук, спец.: соціальна педагогіка*. К.: Ін-т проблем виховання, 2011. 44 с.

фахової кваліфікації, а також організовує заходи з підтримки дітей із соціально вразливих груп населення (Петрочко, 2023, с.70¹²¹).

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» для фахівця із соціальної роботи відділу у справах дітей передбачено надання сімнадцяти базових соціальних послуг: консультування; представництво інтересів; соціальна профілактика; посередництво (медіація); екстрене (кризове) втручання; надання притулку; соціальна адаптація; догляд вдома, денний догляд; підтримане проживання; натуральна допомога; соціальна інтеграція та реінтеграція; соціальний супровід; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; супровід під час інклюзивного навчання; переклад жестовою мовою; догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних (Закон, 2019¹²²).

Під час роботи фахівця відділу у справах дітей з дітьми із соціально вразливих груп їм необхідно відчувати підтримку та розуміння в процесі надання будь яких послуг. Використання фахівцем відділу у справах дітей основ конфліктної та гендерної чутливості не лише допоможе досягти цієї мети, а й сприятиме профілактиці професійного вигорання фахівця та підвищенню його само ефективності (Соціальна, 2015, с.256¹²³).

Ще однією відносно новою технологією у роботі з дітьми соціально вразливих груп є використання методу врахування сильних сторін. Організація соціальної роботи відділу у справах дітей з соціально вразливими дітьми/сім'ями, які перебувають у СЖО спрямована, в першу чергу, на виявлення і активізацію внутрішніх ресурсів соціально вразливої дитини/

---

¹²¹ Петрочко, Ж., Слосанська, Г., Горішна, Н., Столярик О. (2023). Виклики створення і розвитку соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю». *Ввічливість. Humanitas*, 5. С. 67–77.

¹²²Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

¹²³Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. Український соціум. / За ред. Т. В. Семигіна, Н. Є. Гусак, С. О. Трухан. К., 2015. №2. 266 с.

сім'ї, що є вагомим стимулом для позитивних змін. Під «сильними сторонами» розуміється позитивний потенціал, ресурси та захисні фактори дитини/сім'ї. Усвідомлення і визнання соціально вразливою дитиною/сім'єю, власних сильних сторін, підсилює віру в можливість позитивних змін життєвої ситуації, що склалася. Вміння помічати і використовувати сильні сторони клієнтів або членів соціально вразливої сім'ї додає фахівцю з соціальної роботи ВСД впевненості в тому, що клієнти мають потенціал до змін (Соціальна, 2008, с.17¹²⁴).

У роботі з соціальною вразливістю дитини/сім'ї, фахівець із соціальної роботи може покладатись на ресурси та захисні фактори сім'ї (сильні сторони) – все те, що допомагає сім'ї долати труднощі: достатній освітній рівень, родинні традиції взаємодопомоги, сімейні цінності, достатній рівень компетентності, самоорганізованість, наявність роботи тощо (Соціальна, 2004, с.67¹²⁵).

Впровадження методу врахування сильних сторін передбачає тісну тривалу взаємодію фахівця відділу у справах дітей та клієнта: клієнт соціальної роботи не тільки отримує соціальну послугу, а у співпраці з фахівцем спільно формує цілі і завдання, визначає власні ресурси і планує шляхи досягнення цілей. Замість того, щоб зосередитися на проблемах і життєвих негараздах клієнтів, фахівець центру соціальних служб фокусується на прагненнях, можливостях, здібностях і ресурсах клієнта, надання йому якісної допомоги у досягненні своїх цілей. Підхід у роботі фахівця відділу у справах дітей за принципом сильних сторін має шість складових: орієнтація на цілі; свідомий вибір; оточення людини; оцінка сильних сторін; оцінка

---

¹²⁴Соціальна педагогіка : [мала енциклопедія] / За заг. ред. проф. І.Д.Звереві. К. : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

¹²⁵Соціальна робота: в 3-х ч. Ч. 1.: Основи соціальної роботи / Н.Б. Бондаренко, І.М. Грига, Н.В. Кабаченко та ін. За ред. Т. Семигіна, І. Грига. К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2004. 178 с.

сильних сторін з огляду на поставлену ціль; взаємовідносини, розвиток сподівань/очікувань клієнтів (Соціально-педагогічна, 2010, с.267-268¹²⁶).

Використання методу врахування сильних сторін фахівцем із соціальної роботи відділу у справах дітей є основною формою формування у дітей із соціально вразливих груп бажання змін, стимулює до виправлення власної та сімейної життєвої ситуації, надає знання і уміння швидкого пошуку та якісного використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів. У практичній соціальній роботі за цим методом фахівець соціальної роботи відділу у справах дітей при спілкуванні з клієнтом або членами соціально вразливої сім'ї акцентує увагу на позитивних змінах, особливо, якщо попередньо обумовлене планом роботи завдання було виконано. При цьому негативні моменти розглядаються фахівцем відділу у справах дітей як можливі перспективи до змін, а ніж як недоліки (Практика, 2016, с.96-99¹²⁷).

У роботі з дітьми/сім'ями із соціально вразливих груп чи тими, які перебувають у складних життєвих обставинах, пошук «сильних сторін» та ресурсів є досить складним завданням, особливо на початку спілкування. У кожному конкретному випадку позитивні моменти є індивідуальними, наприклад: соціально вразливому індивіду соромно за свій спосіб життя перед знайомими; підтримка родичів; любов та прихильність до дітей; налаштування на співпрацю, готовність до позитивних змін; бажання реалізувати бажання і плани; минулий позитивний благополучного життя тощо. Практика соціальної роботи доводить, що у будь якій життєвій ситуації можна знайти позитивні моменти, які є підґрунтям для подальшої ефективної роботи. Завданням фахівця відділу у справах дітей на початку роботи з клієнтом/сім'єю є побудувати складну систему стосунків форматі «суб'єкт-

---

¹²⁶ Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / Капська А.Й., Олексюк Н.С., Калаур С.М., Фалинська З.З. Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.

¹²⁷ Практика надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах (науково-методичний збірник) / За ред. Комарової Н. М. / Держ. ін.-т. сімейної та молодіжної політики, Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. К., 2016. 112 с.

суб'єктної» взаємодії, орієнтованої на досягнення запланованого результату (Шуль, 2023, с.49¹²⁸).

Прийоми, які використовуються для визначення особою/сім'єю, які перебувають у СЖО наведені в таблиці 1 (Удовенко, 2012, с.140¹²⁹).

Таблиця 1. Мотиваційні прийоми визначення власних ресурсів особи/сім'ї у подоланні проблем

№	Мотиваційний прийом	Опис прийому
1.	«Ми зробимо це разом»	Для того, щоб особа/сім'я повірила у те, що має власні ресурси для подолання СЖО, фахівець з соціальної роботи має скласти план соціальної роботи разом із клієнтом/членами сім'ї і розподіляти відповідальність за виконання того чи іншого завдання між собою і клієнтом/членами сім'ї
2.	«Ви здатні зробити це самостійно»	Певні заплановані завдання фахівець з соціальної роботи може виконати швидше й краще за клієнта/сім'ю. Проте завдання соціальної роботи полягає в наданні допомоги у відновленні або набутті клієнтом/сім'єю необхідних соціальних навичок, тому важливо спонукати

¹²⁸ Шуль В.І., Олексюк Н.С. (2023). Особливості надання соціальних послуг в територіальній громаді в умовах воєнного стану / *Magisterium: збірник статей здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня*. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль: Видавництво ВЕКТОР. 51–54.

¹²⁹Удовенко, Ю. М. (2012). Специфіка соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації. *Правничий вісник Університету «Крок»*, (12), 135–142.

		клієнта/членів сім'ї самостійно виконати заплановану діяльність.
3.	«Радіємо разом»	Для осіб/сімей, які перебувають у СЖО, навіть невеликі позитивні зрушення і результати є суттєвим кроком на шляху до покращення ситуації. Фахівець з соціальної роботи повинен вміти помічати ці зміни, підкреслювати їх і радіти разом із клієнтом/сім'єю, що додає впевненості в тому, що їхня ситуація не безнадійна, що вони самостійно можуть подолати труднощі

У процесі надання соціальних послуг та соціальної допомоги сім'ям, дітям та молоді фахівець соціальної роботи має враховувати, що варіативність і нестабільність стану клієнтів та сформованих контактів. У процесі соціальної роботи відбуваються постійні зміни особистості клієнта, стосунків з спеціалістом, реагування зовнішнього оточення, наявних ресурсів. Це впливає на взаємодію, причому зміни можуть бути як позитивними, так і негативними, і мають враховуватися при корегуванні форм та методів соціальної допомоги (Шуль, 2022, с.50¹³⁰). Напрями варіативності стосунків передбачають, що: кожний клієнт є особистістю, здатною до змін і розвитку як під дією внутрішніх факторів, так і зовнішніх умов життя; стосунки клієнта з фахівцем не є постійними і можуть змінюватися у процесі роботи; стосунки клієнта з його соціальним оточенням не є постійними і можуть змінюватися при зміні життєвих обставин; надання клієнту соціальної допомоги має

¹³⁰ Шуль В.І., Олексюк Н.С. (2022). Особливості надання соціальних послуг вразливим категоріям населення в об'єднаній територіальній громаді / *Magisterium: збірник статей здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за матеріалами студентського науково-практичного круглого столу* (Тернопіль, 14 грудня 2022 року) / Міністерство освіти і науки України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль: Видавництво ВЕКТОР. 49–53.

враховувати його індивідуальні особливості, соціально-економічний, національну належність, специфіку стосунків з соціальним оточенням; у процесі соціальної роботи відбувається корекція поведінки клієнта, змінюється його позиція, світосприйняття (Шуль, 2023, с.49¹³¹).

При налагодженні контактів із клієнтом/сім'єю і плануванні взаємодії особлива увага має приділятися життєвій історії клієнта/сім'ї, що дозволяє визначити причини, які спровокували складну життєву ситуацію. Подальша індивідуальна робота з клієнтом/сім'єю має орієнтуватися на створення умов усвідомлення і переосмислення клієнтом або членами сім'ї власного життєвого досвіду, визначення життєвих уроків та пошуку шляхів виходу із складної життєвої ситуації (Соціальна, 2020, с.54¹³²).

Для використання описаних технологій, методів роботи з дітьми із соціально вразливих груп, фахівець із соціальної роботи відділу у справах дітей повинен володіти ключовими переконаннями, навичками ефективної взаємодії з людьми, чітко усвідомлювати моральні цінності, мати громадянську позицію. При цьому до **фахівця** відділу у справах дітей **висуватиме наступні вимоги: наявність** відповідної освіти, навичок та вмінь; ресурсність; уникання стереотипів; нейтральність під час роботи; доступність; уміння ясно і чітко доносити свої думки; здатність проявляти справжню участь у взаємодії з клієнтом, використання активного слухання; надійність, безпечність, чесність; впевненість у собі та повага до інших; швидка реакція на зміни, адаптація до ситуації. Важливо, щоб фахівець із соціальної роботи ставився з повагою до людей, яким надає допомогу, незалежно від відмінностей у шкалах цінностей та переконань. Фахівець відділу у справах дітей має усвідомлювати межі своїх повноважень та

---

¹³¹Шуль В.І., Олексюк Н.С. (2023). Особливості надання соціальних послуг в територіальній громаді в умовах воєнного стану / *Magisterium: збірник статей здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня*. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль: Видавництво ВЕКТОР. 51–54.

¹³²Соціальна робота в Україні: Навчальний посібник / За ред. О.В.Безпалько, І.М. Яковенко. К.: НАКККіМ, 2020. 233 с.

розуміти, що він не є суддею життя, вчинків і поглядів іншої людини (Кулик, 2020, с.36¹³³).

До шляхів оптимізації змісту професійної діяльності фахівця із соціальної роботи з вразливими групами населення у громаді щодо покращення якості їх життя, відносимо: розробку та впровадження програм з покращення якості життя для усіх вікових категорій осіб, виходячи із вікових (гендерних, культурних та ін. особливостей); налагодження партнерської взаємодії з усіма зацікавленими у підвищенні рівня якості життя населення сторонами; організацію і проведення інформаційних кампаній, спрямованих на покращення якості життя жителів територіальної громади; навчання як фахівців із соціальної роботи, які надають соціальні послуги, так і посадових осіб установ, організацій, служб з підвищення рівня якості життя населення; упровадження в роботу фахівця/соціальної служби кращих закордонних і вітчизняних практик покращення якості життя населення громади.

ПРОФІЛАКТИКА МІЖСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Швидкий темп життя, економічні й політичні зміни в сучасному суспільстві спричинили зміни моральних норм поведінки молодих людей, особливо, підлітків. Велике зростання відхилень в поведінці та особистісному розвитку дітей, негативізм, егоїзм, цинізм чітко помітне в міжособистісних стосунках нинішніх учнів. Так, внаслідок цього в учнівських колективах завжди формується негативний морально-психологічний клімат, збільшується рівень конфліктності. У підлітковому віці спостерігається тенденція до конфліктів ще й з учителями та батьками.

---

¹³³ Кулик І.В. (2020). Соціальна робота з різними групами клієнтів: навчальний посібник. Івано-Франківськ: НАІР. 236с. URL: <https://ksptsr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/71/2023/02/posibnyk-srzhk.pdf>

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Ірина ГЕЛЕЦЬКА – кандидат юридичних наук, викладач кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Світлана КАЛАУР – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Жанна КИСЛЮК – аспірантка 2-го року навчання, Тернопільський національного педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Галина ЛЕЩУК – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Наталія ОЛЕКСЮК – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Галина ОЛІЙНИК – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Людмила ПЕТРИШИН – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Ольга СОРОКА – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Вікторія СТЕПАНЕНКО – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Андрій УШАКОВ – аспірант 2-го року навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Наукове видання

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ**

Колективна монографія

Видано в авторській редакції

Підписано до друку 25. 03. 2025.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 18,95. Обл.-вид. арк. 16,7

Тираж 300 примірників. Замовлення № 05/22/6.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В

м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10

тел. (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*